

Marcin Nowik

Katedra Międzynarodowych Stosunków Gospodarczych
Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

Współpraca gospodarcza pomiędzy Indiami a krajami Afryki – motywy, kierunki, formy*

Streszczenie

Pomiędzy Indiami a krajami Afryki począwszy od 2003 r. ma miejsce bezprecedensowa intensyfikacja relacji ekonomicznych. Na to zjawisko składają się gwałtownie rosnący wolumen w obrotach handlowych, wielokrotniona wymiana bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz rosnąca wartość pomocy technicznej i gospodarczej płynącej z Indii do Afryki. Kapitał indyjski postrzegany jest jako atrakcyjna alternatywa dla agresywnego kapitału chińskiego, cechująca się unikalną wartością dodaną z perspektywy rozwoju gospodarczego kraju goszczącego. Wskazywane są także negatywne skutki indyjskiego zaangażowania w Afryce, które nie różnią się w istotny sposób od oskarżeń kierowanych pod adresem Chin. Celem artykułu jest wskazanie motywów, geograficznych i sektorowych wzorców, jak również podstawowych form indyjskiego zaangażowania ekonomicznego w Afryce. W pracy przeprowadzono także krótką analizę potencjalnych kosztów i korzyści dla krajów afrykańskich wynikających z intensyfikacji wzajemnych relacji gospodarczych. Należy podkreślić, że indyjskie zaangażowanie przybiera różne formy w zależności od regionu Afryki. W ujęciu ogólnym zależy ono od zasobności kraju partnerskiego w surowce naturalne, od wielkości rynku zbytu oraz od obecności indyjskiej diaspory. Szczególnym przypadkiem, niewpisującym się w schemat właściwy dla ogółu kontynentu, jest Mauritius będący finansowym centrum *off-shore* dla indyjskich inwestycji w Afryce.

Słowa kluczowe: Indie, Afryka, współpraca gospodarcza, rozwój.

* Artykuł powstał w ramach projektu sfinansowanego ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji numer DEC-2012/05/N/HS4/00191.

1. Wprowadzenie

Kontakty gospodarcze pomiędzy Afryką a Indiami sięgają czasów historycznych. Przez wieki rozwijał się handel poprzez Ocean Indyjski, a indyjskie wspólnoty zamieszkiwały obszary południowej i wschodniej Afryki, przyczyniając się do kulturowego i gospodarczego rozwoju regionu. Współczesne stosunki gospodarcze pomiędzy państwami Afryki a Indiami trwają zaledwie pół wieku. Niepodległe Indie nawiązywały relacje z uzyskującymi kolejno niepodległość państwami afrykańskimi począwszy od 1947 r. W okresie zimnej wojny polityczne deklaracje i wysiłki podejmowane w celu zacieśnienia współpracy technicznej i gospodarczej nie przynosiły wymiernych efektów. Dopiero kryzys gospodarczy, a następnie reformy w Indiach na początku lat 90. XX w. skutkowały otwarciem i umiędzynarodowieniem indyjskiej gospodarki, co znalazło bezpośrednie przełożenie na relacje z krajami Afryki. W 2002 r. weszły one w nową erę charakteryzującą się niespotykanym wcześniej zaangażowaniem indyjskiego biznesu na kontynencie afrykańskim. Obecnie podstawowe formy indyjskiej aktywności gospodarczej w Afryce obejmują wymianę handlową, lokowanie bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz pomoc rozwojową świadczoną przez Indie. Zarówno w ujęciu sektorowym, jak i w ujęciu geograficznym można wyróżnić obszary koncentracji działań indyjskiego biznesu wskazujące bezpośrednio na motywy tego zaangażowania.

Badania nad współczesnymi indyjsko-afrykańskimi relacjami ekonomicznymi prowadzone były m.in. przez E. Mawdsley i G. McCanna (wyniki tych badań zawarte są w publikacji *India in Africa: Changing Geographies of Power* [2011]), Standard Chartered Bank [Baynton-Glen 2012] oraz Światową Organizację Handlu, która zjawisku temu poświęciła raport *India-Africa: South-South Trade and Investment for Development* [2013]. Jako istotne publikacje w tym obszarze należy wskazać także *India-Africa Trade: A Unique Relationship* [Sherelle 2012], *India's Transition to Global Donor: Limitations and Prospects* [Chanana 2010] oraz *India's African Engagement* [Kragelund 2010].

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie istotnego zjawiska we współczesnych międzynarodowych stosunkach gospodarczych, jakim jest intensyfikacja relacji ekonomicznych między Indiami a państwami Afryki. Przeprowadzona analiza koncentruje się na 3 podstawowych formach indyjskiej obecności gospodarczej w Afryce, tj. na handlu zagranicznym, bezpośrednich inwestycjach oraz pomocy gospodarczej. W celu ukazania wielowymiarowego charakteru omawianego zjawiska przeanalizowane zostały także motywy oraz kierunki geograficzne indyjskiego zaangażowania biznesowego w Afryce.

2. Relacje indyjsko-afrykańskie przed 2000 rokiem

Indyjscy politycy oraz dyplomaci podczas szczytów oraz oficjalnych wizyt chętnie podkreślają historię dzieloną przez kraje afrykańskie oraz Indie: tradycje pokojowej współpracy oraz kontaktów handlowych sięgających epoki brązu, wspólne doświadczenie kolonializmu oraz walki o niepodległość czy też dziedzictwo M. Gandhiego, który 20 lat spędził w Południowej Afryce. Prezentowane przez Indie spojrzenie na wspólną historię nie stanowi jednak pełnego obrazu relacji – nie były one pozbawione napięcia, opresji i braku zrozumienia. Handel prowadzony poprzez Ocean Indyjski ze wschodnio-afrykańskich portów w Mombasie czy Kilwa oprócz ceramiki, przypraw, kości słoniowej, drewna czy kamieni szlachetnych obejmował również handel niewolnikami [Campbell 2008]. W epoce kolonialnej indyjscy żołnierze i urzędnicy średniego szczebla pomagali Brytyjczykom podporządkować afrykańskie kolonie. Obecnie szacuje się, że ponad 150 tys. Hindusów zostało sprowadzonych przez Brytyjczyków do samej Południowej Afryki jako urzędnicy, pracownicy przy budowie kolei oraz kupcy [McEnteer 2010].

Drugi okres relacji indyjsko-afrykańskich obejmuje czasy współczesne – od momentu uzyskania przez Indie niepodległości w 1947 r. aż do końca zimnej wojny i kryzysu gospodarczego w Indiach na przełomie lat 80. i 90. Wzajemne relacje w obszarze handlu, polityki i współpracy gospodarczej stanowiły konsekwencję kursu obranego przez pierwszego premiera Indii J. Nehru.

Z jednej strony Nehru stworzył podstawy współpracy politycznej i gospodarczej na linii Południe-Południe. Pod przewodnictwem Nehru Indie zaangażowały się w organizację Afrykańsko-Azjatyckiej Konferencji w Bandung. Odbyła się ona w 1955 r. i wyznaczyła kierunek oraz zasady współpracy pomiędzy krajami rozwijającymi się na niemal 50 kolejnych lat. Indie współtworzyły również Ruch Państw Niezaangażowanych (NAM) oraz G-77, fora zrzeszające większość państw Afryki. Pięć zasad współpracy wypracowanych przez NAM – wzajemne respektowanie suwerenności i integralności terytorialnej, wzajemna nieagresja, wzajemne nieingerowanie w sprawy wewnętrzne, równość i obopólne korzyści ze współpracy, a także pokojowe współistnienie – do dnia dzisiejszego podawane są przez Indie jako podstawowe zasady w relacjach politycznych i gospodarczych z krajami Afryki [*‘Non-alignment’ Was Coined...* 2006]. Działaniom politycznym towarzyszyły inicjatywy mające na celu intensyfikację współpracy gospodarczej. W 1964 r. Indie powołały Indyjski Program Współpracy Technicznej i Gospodarczej (ITEC), a następnie przystąpiły do Specjalnego Programu Wspólnoty Brytyjskiej Pomocy Afryce (SCAAP). Obie te inicjatywy funkcjonowały nieprzerwanie przez cały okres zimnej wojny – w ich ramach Indie świadczyły pomoc

techniczną: usługi doradcze, szkolenia, stypendia, wizyty studyjne oraz – w mniejszym stopniu – pomoc rzeczową.

Z drugiej strony pomimo deklarowanej woli współpracy i partnerstwa rzeczywista współpraca i wymiana gospodarcza pozostawały na niskim poziomie przez cały okres zimnej wojny. Kraje zrzeszone w ramach NAM nie stworzyły spójnego bloku politycznego, nie mogły zdystansować się od dwubiegunowego podziału świata, a próby rozwoju współpracy ekonomicznej na linii Południe-Południe na większą skalę nie wychodziły poza sferę deklaracji. Dodatkowo na przeszkodzie stała polityka gospodarcza przyjęta przez Indie oraz inne kraje rozwijające się, promująca rozwój poprzez substytucję importu, planowanie gospodarcze, protekcjonizm w handlu i licencjonowanie działalności gospodarczej. Ta polityka ekonomiczna nie sprzyjała ani wymianie handlowej, ani bezpośrednim inwestycjom zagranicznym. Kolejnym czynnikiem było niedopasowanie strukturalne – zarówno dla Indii, jak i krajów afrykańskich tradycyjnymi rynkami eksportowymi były kraje Europy Zachodniej, Stany Zjednoczone i Związek Radziecki. Popyt w Indiach na towary afrykańskie był niski, również niski był popyt na towary indyjskie w Afryce.

Preludium do istotnych przeobrażeń w relacjach gospodarczych pomiędzy Indiami a krajami Afryki stał się kryzys ekonomiczny w Indiach pod koniec lat 80. XX w., który wymusił przeprowadzenie głębokich reform otwierających Indie na świat i liberalizujących pólsocjalistyczną gospodarkę indyjską. Średnioroczne tempo wzrostu gospodarczego w Indiach osiągnęło blisko 6,5%, a po dekadzie przyspieszonego rozwoju Indie stały się gospodarczą potęgą regionalną z globalnymi aspiracjami. Innymi czynnikami, które wpłynęły na zmianę indyjsko-afrykańskich relacji, były postępująca globalizacja w ramach międzynarodowych stosunków gospodarczych oraz programy dostosowań strukturalnych w krajach Afryki, które również otworzyły te rynki na świat. Istotna intensyfikacja współpracy i wymiany gospodarczej odnotowywana jest od 2003 r., czyli po ponad 10 latach od zapoczątkowania reform w Indiach.

3. Współczesne relacje gospodarcze pomiędzy Indiami a państwami Afryki

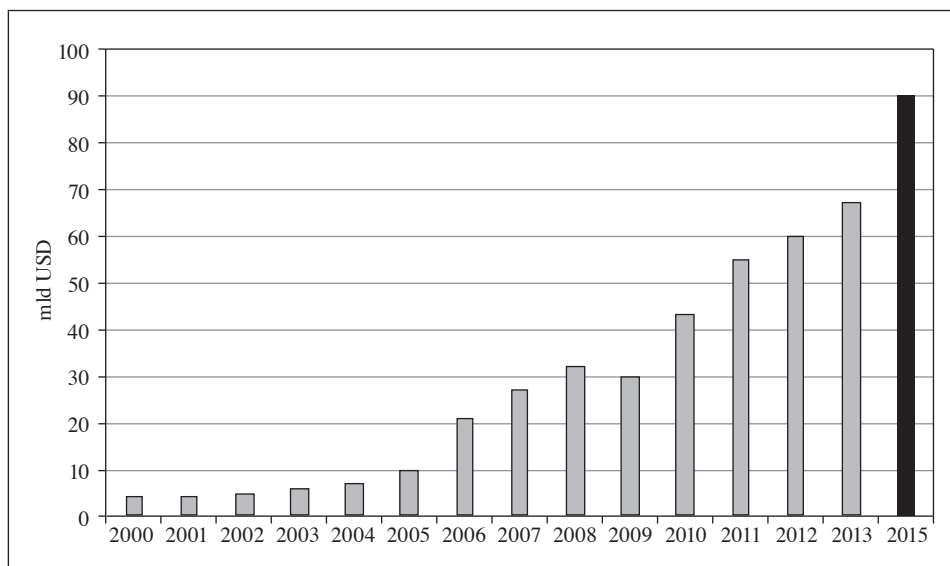
3.1. Uwagi ogólne

Współczesne relacje Indii z krajami Afryki różnią się znacznie od tych z okresu zimnej wojny. Polityczne deklaracje o intensyfikacji współpracy, które wcześniej nie znajdowały odzwierciedlenia w rzeczywistości, przełożyły się na cechujące się wysokim tempem wzrostu działania indyjskiego biznesu w Afryce.

O ile w okresie zimnej wojny dominowały motywy polityczne podejmowanej współpracy gospodarczej, o tyle współcześnie zostały one zastąpione całkowicie przez motywy pragmatyczne i rynkowe. Poszukiwanie nowych rynków zbytu i lokalizacji dla inwestycji oraz pozyskanie nowych grup konsumentów to motywy przeważające po stronie biznesu prywatnego z Indii. Państwo poprzez instytucje, przedsiębiorstwa państwowe, zawierane umowy gospodarcze oraz programy współpracy gospodarczej finansowane z budżetu Indii realizuje strategie zabezpieczenia surowcowego i energetycznego kraju oraz poprawy bezpieczeństwa żywnościowego, a także dywersyfikuje partnerów, z którymi Indie prowadzą współpracę gospodarczą [Menon 2011]. Motywy te nie różnią się w sposób istotny od motywów pozostałych dużych, wchodzących agresywnie na rynki afrykańskie podmiotów – przede wszystkim Chin, lecz również Brazylii, Turcji czy Rosji. Niektórzy autorzy (np. [Agrawal 2007]) postrzegają działania Indii jako nową odsłonę walki o afrykańskie zasoby naturalne (głównie ropę), jaką toczą ze sobą szybko rozwijające się, wschodzące gospodarki. Należy jednak zauważyć, że o ile pozyskanie zasobów stanowi jeden z motywów indyjskiego zaangażowania, o tyle inne działania motywowane są odmiennymi czynnikami, a motywy różnią się w zależności od analizowanego regionu Afryki. Jak już wspomniano, można wyróżnić 3 podstawowe formy indyjskiego zaangażowania gospodarczego w Afryce: wymianę handlową, bezpośrednie inwestycje zagraniczne oraz pomoc techniczną, które zostały omówione w dalszej części artykułu.

3.2. Wymiana handlowa

Imponujący wzrost obrotów handlowych pomiędzy Indiami a Afryką stanowi najlepszy dowód na niezwykle tempo, z jakim następuje intensyfikacja współpracy gospodarczej. Na początku lat 90. XX w. wartość obrotów w handlu bilateralnym nie przekraczała 1 mld USD, aby na skutek powolnego wzrostu osiągnąć 4,6 mld USD w 2000 r. Od tego momentu zaobserwować można gwałtowny wzrost. W 2008 r. wzajemne obroty osiągnęły wartość 36 mld USD, a w 2011 r. było to już 57 mld USD. Udział wymiany handlowej Indii z krajami afrykańskimi w handlu zagranicznym Afryki wzrósł z 2,9 do 5,2% w latach 2000–2011 (dla porównania Chiny w 2011 r. odpowiadały za 16,9% afrykańskich obrotów z zagranicą). W 2013 r. wartość wymiany handlowej szacowana była na niecałe 70 mld USD, a niektóre prognozy na 2015 r. wskazują możliwość osiągnięcia 100 mld USD [*Elephants and Tigers...* 2013]. Kształtowanie się wartości wymiany handlowej Indii z krajami afrykańskimi zaprezentowano na rys. 1 (czarnym kolorem oznaczono prognozowaną wartość).

Rys. 1. Wartość wymiany handlowej w handlu towarami pomiędzy Indiami a krajami Afryki (w mld USD) w latach 2000–2015

Źródło: opracowanie na podstawie [Baynton-Glen 2012, *Exports – Imports...* 2014].

Od 2006 r. nieprzerwanie do 2014 r. kraje Afryki wykazują łącznie zwiększającą się dodatni bilans w obrotach handlowych z Indiami. W 2011 r. nadwyżka ta wyniosła 14,8 mld USD [Baynton-Glen 2012], a w 2013 r. już 26,1 mld USD [Exports – Imports... 2014].

Pomimo znaczących wzrostów wartości obrotów kraje afrykańskie są wciąż daleko poza pierwszą dziesiątką partnerów handlowych Indii. Największe obroty w handlu przypadają na Nigerię (16,7 mld USD), mimo to kraj ten jest 13. co do wielkości partnerem handlowym Indii. Następną w kolejności RPA z obrotami w wysokości 11,1 mld USD zajmuje 23. miejsce, a 3. spośród państw afrykańskich Angola (6,5 mld USD) – dopiero 31. miejsce. Całkowity udział wymiany handlowej krajów afrykańskich z Indiami w indyjskim handlu zagranicznym wynosi niecałe 9% [Exports – Imports... 2014]. Należy podkreślić, że zjawisko wymiany handlowej między krajami Afryki a Indiami jest istotne nie z uwagi na całkowitą wielkość obrotów, lecz z uwagi na tempo wzrostu.

Nieco odmiennie kształtują się te relacje z punktu widzenia Afryki. Indie są obecnie 3. co do wielkości partnerem handlowym krajów afrykańskich – po Chinach i Stanach Zjednoczonych, a przed Francją, Wielką Brytanią, Holandią i innymi krajami europejskimi. Przewaga Chin jest znacząca – obroty w handlu

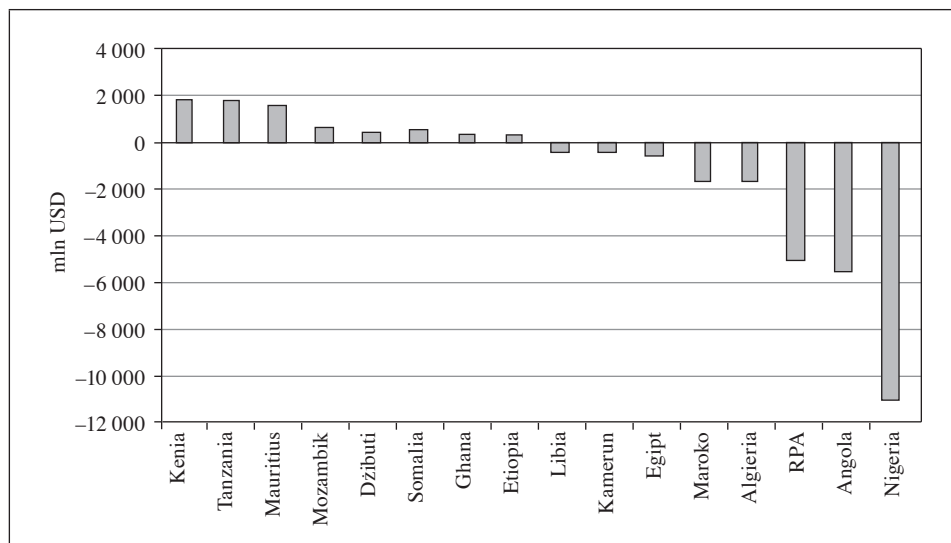
Chin z Afryką w 2012 r. wyniosły 200 mld USD wobec niecałych 70 mld USD w przypadku Indii [*Elephants and Tigers...* 2013].

Analiza bilansu handlowego Indii w podziale na kategorie produktów będących przedmiotem wymiany odślania czytelny wzór współpracy. Eksport z krajów afrykańskich do Indii zróżnicowany jest w niewielkim stopniu i koncentruje się na nieprzetworzonych surowcach naturalnych. Ponad 66% wartości eksportu przypada na ropę naftową, a ok. 16% na kamienie szlachetne i złoto. Kolejne kategorie produktowe: chemia, owoce, stal i żelazo, siarka, aluminium oraz drewno stanowią od 4 do 0,5% wartości obrotu [*India-Africa: South-South Trade...* 2013]. Kategorie towarowe będące przedmiotem afrykańskiego importu z Indii są bardziej zróżnicowane i obejmują przede wszystkim towary przetworzone, produkty przemysłowe i konsumpcyjne oraz żywność. Podstawową kategorię stanowią paliwa, na które przypada 22% afrykańskiego importu. Następne w kolejności są pojazdy, leki, maszyny elektryczne oraz przemysłowe (od 10 do 6%), zaś wyroby z metalu i plastiku oraz zboża obejmują od 3,4 do 2,7% afrykańskiego importu [*India-Africa: South-South Trade...* 2013].

W ujęciu geograficznym również odzwierciedla się struktura przedmiotowa handlu (rys. 2). Głównymi partnerami Indii są z jednej strony kraje Afryki Zachodniej i Północnej – producenci ropy naftowej oraz złota, z którymi Indie wykazują deficyt w bilansie handlowym (Nigeria, Angola, RPA, Algieria, Sudan, Kongo), zaś z drugiej strony importerzy dóbr przemysłowych i konsumpcyjnych zlokalizowani głównie w krajach Afryki Wschodniej i Południowej, z którymi Indie wykazują nadwyżkę w bilansie handlowym (Tanzania, Kenia, Mauritius i Ghana).

Rosnące znaczenie Indii jako partnera handlowego dla krajów Afryki niesie za sobą zarówno szanse, jak i zagrożenia dla rozwoju społeczno-ekonomicznego na kontynencie afrykańskim. Dostępność indyjskich towarów konsumpcyjnych i przemysłowych rozszerza możliwość wyboru dla przedsiębiorców z Afryki, a konkurencja pomiędzy Indiami, Chinami oraz krajami zachodnimi o dostęp do rynków przekłada się pozytywnie na dostępność, jakość i cenę produktów. Wyroby indyjskie z uwagi na niższy koszt wytworzenia są tańsze dla lokalnych odbiorców i tym samym zwiększa się siła nabywcza konsumentów z krajów Afryki. Co więcej, w przypadku takich branż przemysłu, jak przemysł maszynowy, motoryzacyjny i farmaceutyczny, a także w rolnictwie produkty indyjskie są dobrze dostosowane do wymagań rynku kraju rozwijającego się. Warunki ich użytkowania w Indiach nie różnią się istotnie od tych w Afryce, czego przykładem są minibusy, ciężarówki czy trójkołowe motoriksze. Indyjscy producenci oferują tańsze i lepiej dostosowane do lokalnych warunków technologie niż potencjalni konkurenci [Chanana 2010, Agrawal 2007]. Indyjskie firmy farmaceutyczne, takie

jak Ranbaxy Lab., Cipla, Aurobindo Pharma, eksportując tanie leki generyczne, zapewniają dostęp do leczenia milionom Afrykanów.

Rys. 2. Najwięksi partnerzy handlowi Indii w Afryce pod względem obrotów w handlu towarami w 2011 r. (w mln USD)

Źródło: [Baynton-Glen 2012, s. 4].

Najpoważniejszym wyzwaniem dla Afryki wynikającym z rosnących obrotów handlowych z Indiami pozostaje struktura handlu. W chwili obecnej odzwierciedla ona wzorce ukształtowane w czasach kolonialnych w handlu z krajami zachodnimi. Nieprzetworzone surowce stanowią przedmiot eksportu, importowane są natomiast produkty konsumpcyjne i przemysłowe. Przynoszące największą wartość dodaną przetwórstwo realizowane jest poza Afryką, gdzie wracają produkty gotowe, jak ma to miejsce np. z ropą naftową lub kamieniami szlachetnymi. W długim okresie taka struktura handlu stanowi barierę dla rozwoju gospodarczego. Chociaż całościowo kraje afrykańskie wykazują nadwyżkę w bilansie handlowym z Indiami, to efekt rozwojowy pozostaje ograniczony, gdyż nadwyżka ta oparta jest przede wszystkim na eksporcie ropy naftowej. W przypadku samej tylko Nigerii eksport nierafinowanej ropy zapewnia 11,8 mld USD z 14,8 mld USD nadwyżki całego afrykańskiego eksportu w 2011 r. [Baynton-Glen 2012]. Przychody z ropy naftowej w warunkach *bad governance* nie przekładają się na rozwój całej gospodarki, gdyż przechwytywane są przez wąską elitę i, zapewniając stałe źródło przychodów do budżetu, ograniczają konieczność inwestowania w rozwój innych gałęzi przemysłu bądź kraju. Innym przykładem

negatywnej konsekwencji jest wypieranie z rynku lokalnych producentów, których produkty nie mogą konkurować cenowo z produktami importowanymi z Indii. P. Kamau i D. McCormick [2011], analizując oddziaływanie wolnego handlu z Indiami na kenijski przemysł odzieżowy, wykazali negatywny wpływ tego handlu na kenijskich producentów oraz ograniczone możliwości eksportu z Kenii do Indii.

3.3. Bezpośrednie inwestycje zagraniczne

Pojedyncze przypadki indyjskich bezpośrednich inwestycji zagranicznych w Afryce miały miejsce już w latach 60. XX w., jednak dopiero po 2004 r. zaobserwować można gwałtowny wzrost ich wartości. W 2000 r. skumulowana wartość indyjskich inwestycji wynosiła jedynie 243 mln USD, w 2008 r. było to już 2,4 mld USD, a w 2013 r. skumulowana wartość szacowana była na 50 mld USD. Według szacunków MFW niemal 25% wychodzących z Indii inwestycji zagranicznych trafia do Afryki [*India-Africa: South-South Trade...* 2013].

Podobnie jak ma to miejsce w przypadku handlu zagranicznego, inwestycje te są skumulowane zarówno w ujęciu geograficznym, jak i sektorowym. Głównym odbiorcą indyjskich inwestycji jest Mauritius, co wynika z faktu, że kraj ten stanowi offshoringowe centrum finansowe i pełni funkcję pośredniczącą dla inwestycji kierowanych następnie do kolejnych krajów Afryki. Podobnie kształtuje się sytuacja afrykańskich inwestycji w Indiach, dla których krajem pochodzenia w ponad 50% przypadków jest Mauritius. Szacunki WTO i CII [*India-Africa: South-South Trade...* 2013] wskazują, że 40% tych inwestycji oryginalnie pochodzi z USA.

Pomijając szczególnie przypadek Mauritiusa, indyjskie inwestycje bezpośrednie lokowane są przede wszystkim w krajach bogatych w surowce naturalne i ropę naftową (takich jak Sudan, Sudan Południowy, Egipt, Nigeria, Liberia, Libia) oraz w rynki konsumenckie z dużą indyjską diasporą (takich jak Kenia, RPA i Tanzania).

Większość inwestycji związana jest z przemysłem wydobywczym oraz naftowym. Największy indyjski koncern naftowy ONGC/OVL po 2000 r. zwiększył zagraniczne aktywa z 2 do 14, realizując inwestycje w Sudanie, Nigerii, Wybrzeżu Kości Słoniowej, Libii, Egipcie i Gabonie [Bijoy 2010]. Ostatnia inwestycja zrealizowana w 2013 r. przez ONGC/OVL to wykupienie za 5,1 mld USD udziałów w polach naftowych oraz gazu ziemnego w Mozambiku. Pochodząca z Indii firma wydobywcza Vedanta Resources w ciągu ostatnich 9 lat zainwestowała 4 mld USD w przemysł wydobywczy w Afryce. Firma jest obecna w Zambii, Liberii, Namibii oraz RPA. Również pochodząca z Indii korporacja ArcelorMittal,

będąca największym na świecie producentem stali, wydobywa oraz przetwarza metale w Maroku, Algierii, Nigerii, RPA oraz Liberii.

Poza przemysłem wydobywczym oraz naftowym indyjskie inwestycje obecne są także w innych sektorach gospodarek krajów goszczących. Indyjskie przedsiębiorstwa inwestują przede wszystkim w branżę motoryzacyjną, farmaceutyczną, telekomunikacyjną, produkcję maszyn i urządzeń rolniczych, budowę infrastruktury oraz przetwórstwo żywności. W przypadku tych inwestycji środek ciężkości przesunięty jest jednak z Afryki północno-zachodniej na południowo-wschodnią. Rites oraz IRCON będące dużymi, państwowymi przedsiębiorstwami inżynierskimi rewitalizują kolej w wielu państwach afrykańskich (Sudan, Tanzania, Kenia, Mozambik, Algieria, Nigeria i Zambia) oraz realizują prace przy budowie infrastruktury drogowej (Uganda i Etiopia). Największa do chwili obecnej indyjska inwestycja bezpośrednia w Afryce miała miejsce w branży telekomunikacyjnej w 2010 r. Indyjska korporacja Bharti Airtel wykupiła afrykańskie operacje pochodzącego z Kuwejtu operatora telefonii komórkowej Zain za kwotę 10,7 mld USD, wchodząc na 15 afrykańskich rynków i pozyskując 42 mln klientów. Innym przykładem indyjskiego przedsiębiorstwa inwestującego w Afryce jest znany konglomerat TATA funkcjonujący obecnie w 13 afrykańskich krajach. Inwestycje spod szyldu TATA obejmują m.in. montownie pojazdów w Senegal i Zambii, hotele w Zambii, zakłady przetwórstwa kawy w Ugandzie oraz zakłady metalurgiczne w RPA [*Indo-African Trade Ties...* 2011]. Kolejnym obszarem indyjskich inwestycji w Afryce są budzące duże kontrowersje wykupy oraz dzierżawa ziemi uprawnej. Wspierane przez rząd indyjskie przedsiębiorstwa posiadają obecnie ok. 4,5 mln ha upraw, z czego większość (3,2 mln ha) znajduje się w Afryce Wschodniej, przede wszystkim na Mauritiusie oraz w Etiopii [Trávnicek 2012]. Na dzierżawionych terenach uprawiana jest kukurydza, ryż i palmy, a produkcja kierowana jest głównie na eksport do Indii. Mimo że inwestycje te przekładają się na poprawę bezpieczeństwa żywnościowego Indii, ich wpływ na rozwój gospodarczy krajów goszczących jest wątpliwy. Do pozytywnych aspektów inwestycji należy kreowanie miejsc pracy i transmisja wzorców wydajnego rolnictwa, odbywa się to jednak kosztem środowiska naturalnego, przymusowych przesiedleń oraz zagrożenia bezpieczeństwa żywnościowego państwa przyjmującego inwestycję [Trávnicek 2012].

Z uwagi na fakt, że większość badaczy zajmujących się problematyką ekonomicznego zaangażowania wschodzących gospodarek w krajach Afryki koncentruje się na roli Chin, na państwie tym skupia się też krytyka badaczy. Chinom, będącym nową potęgą obecną w Afryce na dużą skalę od niedawna, zarzucane jest eksploatacyjne podejście do zasobów krajów partnerskich, eksport własnej siły roboczej kosztem lokalnego rynku pracy, łamanie praw pracowniczych, zadłużanie krajów partnerskich, wspieranie niedemokratycznych reżimów oraz wyrządzanie

szkód w środowisku naturalnym. Działania Indii w Afryce pozostają w cieniu większych i bardziej widocznych operacji Chin, a same Indie starają się podkreślić swój bardziej przyjazny, partnerski stosunek do afrykańskich krajów. Rząd indyjski w swoich zaleceniach dla inwestorów realizujących projekty za granicą zachęca do tworzenia wartości dodanej w kraju inwestycji i pracy w harmonii z otoczeniem. Doświadczenie pokazuje jednak, że operacje gospodarcze Indii na kontynencie afrykańskim, chociaż prowadzone w odmienny sposób niż operacje chińskie, nie są pozbawione negatywnych konsekwencji. Nie tylko wspomniane inwestycje w dzierżawę ziemi uprawnej budzą kontrowersje, także zaangażowanie w innych sektorach niesie za sobą zarówno pozytywne, jak i negatywne skutki dla gospodarek afrykańskich.

Indyjskie inwestycje w przemysł wydobywczy oraz naftowy, które stanowią zdecydowaną większość inwestycji, wiążą się z obawą, iż nie przełożą się one na rozwój społeczno-gospodarczy kraju przyjmującego, nawet biorąc pod uwagę fakt, że prowadzone są równoległe działania pomocowe i inwestycje infrastrukturalne. Pozytywny wpływ na rozwój gospodarczy, będący rezultatem inwestycji zagranicznej, związany jest z kreowaniem wartości dodanej w kraju inwestycji, transferami pieniężnymi w postaci podatków i opłat za użytkowanie złóż, tworzeniem popytu na lokalne produkty i usługi, efektem *spin-off*, a także transmisjami wiedzy i wzorców zarządzania. Istotne jest również, aby dodatkowe zasoby pozyskane przez gospodarza inwestycji wykorzystane zostały na inwestycje w rozwój. Inwestycje w przemysł wydobywczy, które dominują w przypadku indyjskiego zaangażowania w Afryce, w mniejszym stopniu generują pozytywne skutki dla rozwoju kraju partnerskiego niż inwestycje w innych obszarach gospodarki, takich jak chociażby przetwórstwo, produkcja czy usługi. W literaturze (np. [Carmody 2011]) oraz doniesieniach prasowych można znaleźć liczne przykłady negatywnych rezultatów indyjskich inwestycji w obrębie sektorów wydobywczych. W Zambii z uwagi na korzystne odpisy podatkowe, ukrywanie realizowanych przychodów oraz niewielką opłatę eksploatacyjną efektywna stopa opodatkowania pochodzącej z Indii korporacji Vendata Resources przez wiele lat wynosiła 0%. Co więcej, firma ta odpowiedzialna jest za szkody środowiskowe, w tym zatrucie basenu rzeki Kafue będącej źródłem zaopatrzenia w wodę 2 mln osób w regionie Copperbelt [Zambia: Mining Companies... 2008]. Korporacja ArcelorMittal, która zainwestowała 1 mld USD w ekstrakcję rudy żelaza w Liberii, spotkała się z oskarżeniami o wynegocjowanie skrajnie niekorzystnej dla kraju gospodarza umowy, unikanie opodatkowania i stworzenie „państwa w państwie” [Mittal Accused of Creating... 2006]. Największa dotychczasowa inwestycja indyjskiej państwowej korporacji naftowej ONGC/OVL, realizowana w aliansie z ArcelorMittal, pozostaje na chwilę obecną niedokończona, gdyż indyjskie firmy nie wywiązały się z deklarowanych inwestycji infrastrukturalnych, opiewających na kwotę

6 mld USD, w istotnych dla rozwoju Nigerii sektorach gospodarki (przetwórstwo ropy naftowej, infrastruktura kolejowa oraz energetyczna). Konglomerat zrezygnował w 2012 r. z 1 z 2 zakupionych w 2005 r. pól naftowych, odstępując swoje udziały francuskiej firmie Total.

Obok realizowanych przez indyjskie przedsiębiorstwa inwestycji w ramach branży wydobywczej, których wpływ na rozwój gospodarczy kraju biorecy jest często wątpliwy, istnieją liczne pozytywne przykłady inwestycji realizowanych w innych branżach, takich jak infrastruktura drogowa i kolejowa, zdrowie, edukacja, infrastruktura teleinformatyczna, farmaceutyka, zaopatrzenie rolnictwa czy produkcja i dystrybucja energii elektrycznej. J. Sherelle [2012] podaje przykład Ugandy – projekt Karuma – gdzie dzięki zastosowaniu indyjskiej technologii zwiększono planowaną produkcję z 300 MW do 1000 MW. Innym przykładem jest wykorzystanie indyjskiej wiedzy i technologii w obszarze IT do rozwijania współpracy w dziedzinach e-nauczania i e-medycyny. W ramach finansowanego ze środków indyjskich projektu panafrkańskiej sieci internetowej za pomocą światłowodu połączone zostały wiodące uczelnie oraz szpitale w krajach afrykańskich ze swoimi odpowiednikami w Indiach. Za pomocą sieci przeprowadzane są szkolenia i konsultacje z zakresu medycyny oraz innych dziedzin. Kolejną dziedziną gospodarki, w której indyjskie inwestycje zagraniczne wspierają rozwój społeczno-gospodarczy państw afrykańskich, jest farmaceutyka. Indyjska korporacja Ranbaxy Laboratories, która pierwsze inwestycje w Afryce zrealizowała już w 1977 r., w 2010 r. uruchomiła drugi zakład produkcji leków w RPA. Inna indyjska korporacja farmaceutyczna, Cipla, zainwestowała w Ugandzie oraz w RPA [Anver 2012].

3.4. Pomoc rozwojowa

Ostatnim obszarem indyjskiego zaangażowania ekonomicznego na kontynencie afrykańskim poddanym analizie w niniejszej pracy jest pomoc rozwojowa. Poprzez pomoc rozwojową rozumiane są bezzwrotne granty i pomoc techniczna oraz preferencyjne linie kredytowe finansowane przez rząd Indii. Instrument ten wykorzystywany jest obecnie jako wsparcie dla inwestycji w Afryce państwowych i prywatnych indyjskich przedsiębiorstw oraz przedsiębiorstw handlujących z partnerami afrykańskimi. Celem działań pomocowych jest stworzenie sprzyjającego klimatu inwestycyjnego dla indyjskich przedsiębiorstw, promocja indyjskiego przemysłu w Afryce oraz intensyfikacja obrotów handlowych. Wartość nominalna środków przeznaczanych przez Indie na pomoc rozwojową dla Afryki począwszy od 2002 r. diametralnie rośnie. Jeszcze w 2001 r. na granty i pomoc techniczną Indie przeznaczały ok. 50 mln Rs. Obecnie kwota ta wynosi ok. 3 mld Rs. Warto zauważyć, że pomimo tego drastycznego wzrostu udział pomocy dla Afryki w całej pomocy

oferowanej przez Indie utrzymuje się na stałym, niskim poziomie ok. 4%. Środki te mogą być wykorzystywane na szkolenia i wizyty studyjne w Indiach, pomoc projektową, pomoc techniczną oraz pomoc humanitarną [Bijoy 2010]. Podział geograficzny środków odzwierciedla kierunki ekspansji kapitału indyjskiego w Afryce. Z jednej strony preferowane są kraje surowcowe w północnej i zachodniej Afryce, z drugiej strony wsparcie otrzymują kraje południowej i wschodniej Afryki będące chłonnymi rynkami zbytu dla indyjskiego eksportu.

Drugim istotnym filarem indyjskiego systemu pomocowego dla Afryki są preferencyjne linie kredytowe subsydiowane z budżetu Indii. Środki przeznaczone na inwestycje zgodnie z potrzebami kraju biorcy mogą być jednak wydatkowane wyłącznie na usługi oraz produkty nabywane w Indiach. W przeciwieństwie do grantów i pomocy technicznej większość środków będących w dyspozycji Indii kierowana jest do Afryki. W 2013 r. było to 59% dostępnych linii kredytowych, których skumulowana wartość wyniosła 5072 mld USD [EXIM Bank's Operative... 2013]. Przykłady projektów finansowanych z indyjskich linii kredytowych to: zakup busów i części do busów (Senegal), rewitalizacja systemu transportu miejskiego i projekty infrastrukturalne (Wybrzeże Kości Słoniowej), a także elektryfikacja terenów wiejskich oraz budowa montowni traktorów (Mali). Również w przypadku linii kredytowych tradycyjni partnerzy handlowi Indii otrzymują większe alokacje środków niż inne kraje w Afryce.

4. Wnioski

Indyjska ekspansja ekonomiczna w Afryce jest zjawiskiem stosunkowo nowym, obserwowanym od końca pierwszej dekady XXI w. Chociaż już od pierwszych lat po uzyskaniu przez Indie niepodległości podejmowane były przez ten kraj próby wzmocnienia współpracy ekonomicznej z krajami Afryki, to dopiero otwarcie gospodarcze i poddanie się procesom globalizacji umożliwiły realizację tych planów. Pragmatyczne motywy ekonomiczne indyjskich przedsiębiorstw szukających nowych rynków zbytu i zaopatrzenia oraz konkurencja ze strony Chin przełożyły się na rzeczywistą współpracę na linii Południe-Południe pomiędzy Indiami a Afryką, która to współpraca bezwocnie była promowana przez Indie przez cały okres zimnej wojny.

Pomimo istotnego wzrostu zaangażowania indyjskich przedsiębiorstw państwowych oraz kapitału prywatnego w krajach Afryki, objawiającego się gwałtownym wzrostem wolumenu wymiany handlowej, znacznymi przepływami bezpośrednich inwestycji zagranicznych oraz rosnącym wolumenem środków przekazywanych w ramach pomocy rozwojowej, państwa Afryki wciąż stanowią margines zagranicznych operacji ekonomicznych Indii. Zjawisko indyjskiej

ekspansji gospodarczej w Afryce jest interesujące nie z uwagi na wolumen wymiany handlowej i przepływu kapitału, lecz z uwagi na ogromny wzrost odnotowany w ciągu jednej dekady oraz potencjał tej współpracy. Kraje Afryki oferują bezpieczeństwo energetyczne oraz żywnościowe poprzez możliwość dywersyfikacji źródeł zaopatrzenia w surowce i produkty spożywcze, jak również rynek zbytu zbliżony uwarunkowaniami do rynku indyjskiego. Indie stanowią natomiast alternatywne w stosunku do krajów wysoko rozwiniętych źródło pozyskania środków na rozwój społeczno-gospodarczy, oferują technologie dostosowane do warunków i potrzeb krajów afrykańskich, stanowiąc mogą również ogromny rynek zbytu. To, w jaki sposób możliwości, które kreuje rozwijająca się współpraca pomiędzy Indiami a krajami Afryki, zostaną wykorzystane, zależy od wielu czynników, przede wszystkim od struktury handlu i inwestycji, jakości rządów, rodzaju otrzymywanej pomocy rozwojowej i sposobu jej wykorzystania. Należy przyjąć, że korzyści z tej współpracy nie będą rozłożone równomiernie pomiędzy kraje partnerskie w Afryce. Już obecnie można zauważyć, że kształt indyjskiej aktywności gospodarczej różni się w zależności od regionu Afryki. Z jednej strony są kraje Afryki Zachodniej i Północnej (np. Libia, Nigeria, Sudan, Sudan Południowy, Liberia), gdzie lokowane są inwestycje indyjskich firm wydobywczych. Handel zagraniczny oparty jest przede wszystkim na eksporcie nieprzetworzonych surowców naturalnych do Indii, a kraje te wykazują znaczną nadwyżkę w bilansie handlu zagranicznego. Druga grupa to kraje Afryki Południowej i Wschodniej (np. Kenia, Tanzania, RPA czy Mauritius), gdzie wymiana handlowa oparta jest na imporcie indyjskich produktów konsumpcyjnych oraz inwestycyjnych, a struktura sektorowa indyjskich inwestycji bezpośrednich jest bardziej zróżnicowana. Kraje te (poza RPA) wykazują ujemny bilans w handlu zagranicznym z Indiami.

Inwestycje w obrębie sektorów wydobywczych są w teorii mniej korzystne dla gospodarki niż w ramach sektorów przetwórczych, zwłaszcza w warunkach *bad governance*. Należy jednak zauważyć, że indyjskie przedsiębiorstwa realizujące inwestycje w obrębie przemysłu farmaceutycznego, motoryzacyjnego, rolnictwa i innych wymienionych wcześniej gałęzi charakteryzują się wieloma unikalnymi cechami, które przekładają się na dużą wartość dodaną dla gospodarki kraju goszczącego i pozytywnie wpływają na jego rozwój społeczno-ekonomiczny.

Literatura

- Agrawal S. [2007], *Emerging Donors in International Development Assistance: The India Case*, IDRC, www.idrc.ca/EN/Documents/Case-of-India.pdf (dostęp: 2.06.2015).
- Anver V. [2012], *A Marriage Made in Heaven? Indian Companies in Africa*, „Global: The International Briefing”, nr 10, http://global-briefing.org/Global/Global_10/Global_10 (dostęp: 2.06.2015).

- Baynton-Glen S. [2012], *Africa-India Trade and Investment – Playing to Strengths*, Standard Chartered Bank, http://www.standardchartered.com/en/resources/global-en/pdf/Research/Africa-India_trade_and_investment_Playing_to_strengths.pdf (dostęp: 2.06.2015).
- Bijoy C.R. [2010], *India: Transiting to a Global Donor. The Reality of Aid: Special Report on South-South Cooperation 2010*, http://www.realityofaid.org/userfiles/roareports/roareport_3ce2522270.pdf (dostęp: 2.06.2015).
- Campbell G. [2008], *Slave Trades and the Indian Ocean World* [w:] *India in Africa, Africa in India: Indian Ocean Cosmopolitanism*, red. J.C. Hawley, Indiana University Press, Bloomington.
- Carmody P. [2011], *India and the Asian Drivers in Africa* [w:] *India in Africa*, red. E. Mawdsley, G. McCann, Pambazuka Press, Oxford.
- Chanana D.I. [2010], *India's Transition to Global Donor: Limitations and Prospects*, ARI 123/2010, Real Instituto Elcano, Madrid.
- Elephants and Tigers* [2013], „The Economist”, 26 października, <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21588378-chinese-businessmen-africa-get-attention-indians-are-not-far> (dostęp: 2.06.2015).
- EXIM Bank's Operative Lines of Credit* [2013], EXIM Bank of India, www.eximbankindia.com/lines-of-credit (dostęp: 2.06.2015).
- Exports – Imports* [2014], India Ministry of Commerce, <http://commerce.nic.in/eidb/default.asp> (dostęp: 2.06.2015).
- India-Africa: South-South Trade and Investment for Development* [2013], WTO, CII, http://www.wto.org/english/tratop_e/devel_e/a4t_e/global_review13prog_e/india_africa_report.pdf (dostęp: 2.06.2015).
- India in Africa: Changing Geographies of Power* [2011], red. E. Mawdsley, G. McCann, Pambazuka Press, Oxford.
- Indo-African Trade Ties* [2011], IndiaBiz News, <http://www.indiabiznews.com/?q=node/1578> (dostęp: 2.06.2015).
- Kamau P., McCormick D. [2011], *The Impact of India-Kenya Trade Relations on the Kenya Garment Industry* [w:] *India in Africa*, red. E. Mawdsley, G. McCann, Pambazuka Press, Oxford.
- Kragelund P. [2010], *India's African Engagement*, ARI 10/2010, Real Instituto Elcano, Madrid, http://www.realinstitutoelcano.org/wps/wcm/connect/460919004118f560af3fef6d616c2160/ARI10-2010_Kragelund_India_Africa_Engagement.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=460919004118f560af3fef6d616c2160 (dostęp: 2.06.2015).
- McEnteer J. [2010], *Indians in South Africa: A Proud Tradition*, George Mason University's History News Network, <http://www.historynewsnetwork.com/articles/134040.html> (dostęp: 2.06.2015).
- Menon A. [2011], *India Proliferating Relations with Africa*, <https://www.opendemocracy.net/anirudh-menon/india%E2%80%99s-proliferating-relations-with-africa> (dostęp: 2.06.2015).
- Mittal Accused of Creating a State within a State in Liberia* [2006], „The Guardian”, 3 października, <http://www.theguardian.com/business/2006/oct/03/money> (dostęp: 2.06.2015).
- 'Non-alignment' Was Coined by Nehru in 1954* [2006], „The Times of India”, 13 września, http://articles.timesofindia.indiatimes.com/2006-09-18/india/27796062_1_non-alignment-jawaharlal-nehru (dostęp: 2.06.2015).

- Sherelle J. [2012], *India-Africa Trade: A Unique Relationship*, „Global: The International Briefing”, nr 10, http://global-briefing.org/Global/Global_10/Global_10/ (dostęp: 2.06.2015).
- Trávnicek N. [2012], *Land Acquisitions: India's Investments in Africa*, Consultancy Africa Intelligence, http://www.consultancyafrica.com/index.php?option=com_content&view=article&id=1138:land-acquisitions-indias-investments-in-africa-&catid=58:asia-dimension-discussion-papers&Itemid=264 (dostęp: 2.06.2015).
- Zambia: Mining Companies Accused of Environmental Negligence* [2008], IRIN, <http://www.irinnews.org/report/76144/zambia-mining-companies-accused-of-environmental-negligence> (dostęp: 2.06.2015).

Contemporary Economic Relations between India and African Countries – Motives, Directions and Forms

(Abstract)

Since 2003, political and economic relations between India and selected African countries have rejuvenated. This is manifested by a sharp increase in the volume of foreign trade, foreign direct investment, and technical and economic assistance provided by India to Africa. Indian economic engagement has been perceived as an attractive alternative for aggressive Chinese capital – it takes a softer approach and provides added value for the domestic economy of the partner country. On the other hand, critics of Indian assistance point out the negative social, economic and environmental consequences that do not differ much when comparing Chinese and Indian investments in Africa. This paper examines the motives, geographical and sectorial patterns as well as most common forms of contemporary Indian business engagement in Africa. It provides a short analysis of the costs and benefits to the African countries in the partnership in an attempt to assess the developmental impact of India's rejuvenation in Africa. The pattern of India's engagement on the African continent differs by region. In general terms, western and northern resource-rich countries can be differentiated when looking at India's investments, while countries in the south and east parts of Africa are home to large Indian minorities. A separate case is Mauritius, a financial off-shore centre that maintains unique economic relations with India.

Keywords: India, Africa, economic co-operation, development.